

“YUSUF VA ZULAYHO”: ABDURAHMON JOMIY DOSTONIDA RUHIY POKLANISH VA ILOHIY ISHQ TIMSOLI

Noraliyeva Durdonaxon Baxtiyorjon qizi

Farg'ona davlat universiteti Filologiya fakulteti

O'zbek tili yo'nalishi

3- bosqich talabasi

Annotatsiya : Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni Sharq mumtoz adabiyotida tasavvufiy-ma'rifiy yo'nalishdagi eng buyuk asarlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu doston Qur'oni karim syujetini go'zal va nozik she'riy til orqali qayta yaratib, inson qalbining moddiy nafsdan ilohiy ishqqa ko'tarilish yo'lini san'atkorona ochib beradi. Zulayho va Yusuf obrazlari orqali ruhiy poklanish, sabr-toqat va haqiqiy muhabbatning murakkab bosqichlari tafsilotlari bilan ifodalanadi. Maqolada asarning tasavvufiy falsafasi, poetik kompozitsiyasi va Sharq mumtoz adabiyotidagi o'rni, shuningdek, uning zamonaviy ma'naviy va axloqiy ahamiyati keng yoritiladi. Tadqiqot doston orqali inson qalbining eng chuqur sirlarini anglash va ma'naviy kamolotga erishish yo'lini ko'rsatishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: Jomiy, Yusuf va Zulayho, tasavvufiy falsafa, ruhiy poklanish, ilohiy ishq, nafs, ma'naviy kamolot, sabr-toqat, poetik kompozitsiya, ramziy obrazlar, Sharq mumtoz adabiyoti, ma'rifiy doston, adabiy taqqoslash, zamonaviy ahamiyat.

Annotation : Abdurahman Jami's “Yusuf and Zulaykha” is recognized as one of the greatest masterpieces in classical Eastern literature within the Sufi and spiritual-moral tradition. This epic poetically reinterprets the Qur'anic narrative with elegant and delicate language, artfully revealing the human soul's journey from material desires to divine love. Through the characters of Zulaykha and Yusuf, the complex stages of spiritual purification, patience, and true love are vividly portrayed. The article explores the work's Sufi philosophy, poetic composition, and its place in classical Eastern literature, as well as its contemporary spiritual and ethical significance. The study aims to uncover the deepest

secrets of the human heart and to guide the path toward spiritual perfection through this timeless epic.

Keywords : Jami, Yusuf and Zulaykha, Sufi philosophy, spiritual purification, divine love, nafs, spiritual perfection, patience, poetic composition, symbolic imagery, classical Eastern literature, didactic epic, literary comparison, contemporary significance.

Kirish :

Sharq mumtoz adabiyotining eng yorqin namoyandalaridan biri — Abdurahmon Jomiy (1414–1492) ijodida “Yusuf va Zulayho” dostoni o‘zining chuqur falsafiy-ma’rifiy mazmuni bilan alohida e’tibor qozongan. Ushbu asar Qur’oni karimdagi “Yusuf” surasining syujetini o‘ziga xos she’riy shaklda qayta yaratib, inson ruhining poklanish, ilohiy ishq va sabr-toqat orqali ma’naviy yuksalishini teran yoritadi. Jomiy ishqni nafsiy, ruhiy va haqiqiy bosqichlarga ajratgan holda, Zulayho va Yusuf obrazlari orqali inson qalbining murakkab va nozik holatlarini jonli ifoda etadi.

Maqolada dostonning poetik tuzilishi, ramziy qatlamlari va tasavvufiy falsafasi keng tahlil qilinib, asarning Sharq mumtoz adabiyotidagi o‘rni va zamonaviy ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, Jomiyning asari boshqa mumtoz shoirlarning “Yusuf va Zulayho” qissalari bilan solishtiriladi, bu esa uning noyobligini yanada yaqqol ko‘rsatadi.

Jomiy “Yusuf va Zulayho” dostonida Qur’oni karimdagi voqeani she’riy san’at vositalari yordamida yangicha talqin qiladi. Syujet markazida Yusufning go‘zalligi, Zulayhoning nafsiy va ruhiy o‘zgarishlari, ishq va sabr orqali ma’naviy yuksalish jarayoni yotadi. Asar boshida Yusufning tush ko‘rishi uning taqdirini belgilaydi, keyin esa u aka-ukalari tomonidan sotilib, Misrga olib ketiladi. Zulayho saroyiga kelib, boshida faqat jismoniy istaklarga berilgan bo‘lsa-da, keyinchalik ruhiy o‘zgarishlarga yuz tutadi. Ushbu jarayon nafsiy xohishlardan ruhiy uyg‘onishga, nihoyat haqiqiy, ilohiy muhabbatga qadar davom etadi. Dostonning asosiy g‘oyalari nafsning poklanishi, sabr-toqat, ruhiy kamolot va ilohiy muhabbatdir. Jomiy ishqni nafsning murakkab qirralari va inson qalbining sofligiga intilish ramzi sifatida ko‘rsatadi.

Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni asosan Qur’oni karimdagi “Yusuf” surasidan olingan voqealar asosida qurilgan. Doston syujeti sodda bo‘lib, Yusuf va Zulayho o‘rtasidagi muhabbat, Zulayhoning nafsiy istaklardan ruhiy kamolotga erishish jarayoni, sabr-toqat, ishq va poklik mavzularini o‘zida mujassamlashtiradi.

Syujetning bosqichlari:

- Yusufning tush ko‘rishi va otasining unga bo‘lgan muhabbati.
- Akalari tomonidan sotilishi va Misrga olib ketilishi.
- Zulayho saroyiga kelishi va uning nafsiy muhabbat bilan ishq.
- Zulayhoning ruhiy kurashlari va nafsni yengib, poklanishi.
- Yusufning qamoqdan ozod qilinishi, podshoh huzurida o‘zining yuksalishi.
- Zulayho bilan birga ilohiy muhabbatga yetishish.

Dostonning asosiy mavzulari quyidagilardan iborat:

- Ilohiy ishq: Inson qalbining Allohga bo‘lgan muhabbatining uch bosqichi.
- Nafsning poklanishi: Insonning ichki olamidagi izzitirob va ruhiy tozalanish jarayoni.
- Sabr va riyozat: Ruhiy kamolot uchun zarur sabr-toqat va o‘z-o‘zini cheklash.
- Ruhiy uyg‘onish: Zulayho obrazida tasvirlangan ichki o‘zgarishlar.
- Insonning ma’naviy yuksalishi: Yusuf va Zulayho orqali ifodalangan ruhiy taraqqiyot.

Tasavvufiy Konsepsiyalar va Ishqning Uch Bosqichi

Tasavvuf falsafasida ishq — bu insonning Allohga bo‘lgan sof, pok va haqiqiy muhabbati bo‘lib, uning qalbi, ruhiyati va hayot yo‘liga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni aynan shu ishqning murakkab va bosqichma-bosqich rivojlanishini san’atkorona yoritadi. Asarda ishq uch asosiy bosqichda ifodalanadi, ularning har biri inson ruhining o‘ziga xos holati va nafsiy kechinmalarni anglatadi.

1. Nafsiy Ishq (Ishq-I Amari)

Nafsiy ishq — insonning modda va jismoniy ehtirolari bilan bog‘liq eng dastlabki bosqichdir. Bu holatda ishq ko‘proq tashqi, sezgi va jismoniy istaklarga asoslanadi. Zulayho obrazida bu bosqich uning dastlabki jismoniy muhabbatga oshiq bo‘lishi orqali ifodalanadi. Tasavvufda bu holat nafsning “ammora” (yomonlikka moyil nafs) darajasiga to‘g‘ri keladi. Nafs ammaro insonni qoniqtirish, dunyoviy va jismoniy ehtiyojlarni ro‘yobga chiqarish tarafdori bo‘lib, ko‘pincha uni noto‘g‘ri yo‘llarga boshlaydi. Jomiyning tasvirida Zulayho boshida bu nafsiy va modda bilan bog‘liq muhabbatga berilgan, uning qalbi bu darajada shiddatli, ammo noaniq va nozik ruhiy holatdan yiroqdir.

2. Ruhiy Ishq (Ishq-I Ruhani)

Ikkinchi bosqich — ruhiy ishq, ya‘ni nafsiy istaklardan voz kechish va ruhiy poklanishga intilishdir. Bu bosqich nafsning “lavvoma” (o‘zini tanqid qiluvchi nafs) darajasiga to‘g‘ri keladi. Zulayho bu bosqichda o‘z ichki kurashlarini boshlaydi: u sabr va riyozat bilan nafsining yomon tomonlariga qarshi turadi, ruhiy janglarni boshdan kechiradi. Bu jarayon insonning o‘zini anglash va ichki dunyosini yaxshilashga intilishidir. Ruhiy ishq — bu nafsning nazorat ostiga olinishi, qalbning yuksalish sari ilk qadamidir. Jomiyning asarida bu bosqich Zulayhoning ruhiy uyg‘onishi, o‘z-o‘zini tan olishi va Allohga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashi orqali o‘z ifodasini topadi.

3. Haqiqiy Ishq (Ishq-I Haqiqi)

Uchinchi va eng oliy bosqich — haqiqiy ishq, ya‘ni inson qalbining sof, toza va mutlaq ilohiy muhabbatga aylanishidir. Tasavvufda bu nafsning “mutmainna” (xotirjam, qoniqqan nafs) va “kamil” (mukammal) darajalariga to‘g‘ri keladi. Ushbu bosqichda Zulayho qalbi haq nur bilan to‘lib, haqiqiy ruhiy yuksalishga erishadi. Uning nafs to‘la poklanib, Allohning muhabbati bilan to‘ladi. Bu ishq nafsni butunlay yengib, qalbda tinchlik, farovonlik va ruhiy barqarorlikni keltirib chiqaradi. Jomiyning dostonida bu bosqich Zulayhoning haq nur bilan yoritilgan qalbi va haqiqiy sevgining timsoli sifatida tasvirlangan.

Bu bosqichda inson o‘z nafsini butunlay Allohga bag‘ishlaydi, dunyo va modda istaklaridan butunlay voz kechadi. Haqiqiy ishq insonga dunyoqarashining chuqurligini, hayotining ma’nosini anglash imkonini beradi va uni haqiqiy ruhiy kamolot sari yetaklaydi. Jomiyning dostonida bu holat ma’naviy o‘zgarishning eng yuqori cho‘qqisi, inson ruhining butunlay sof va pok bo‘lishining ramzi hisoblanadi.

Bu uch bosqich faqatgina nazariy tushuncha emas, balki inson hayotidagi ruhiy o‘zgarishlarning aniq ko‘rinishi sifatida ko‘riladi. Jomiyning dostonida Zulayho va Yusuf obrazlari orqali nafsiy istaklar, ruhiy poklanish va haqiqiy ilohiy muhabbatning murakkab bosqichlari jonli va ta’sirchan tasvirlanadi. Bu esa o‘quvchini o‘z qalbini anglash, ruhiy tozalanish va hayotdagi ma’naviy yuksalish yo‘lida o‘ylashga undaydi. Shuningdek, bu konsepsiya zamonaviy inson uchun ham muhim yo‘l-yo‘riqdir, chunki u kundalik hayotdagi shovqin-suron, moddiy istaklar va ichki noxushliklar orasida o‘zini topish, haqiqiy tinchlik va ma’naviy to‘kinlikni izlashga yordam beradi.

Sharq mumtoz adabiyotida obrazlar ko‘pincha inson ruhining turli qirralarini, ma’rifiy va falsafiy tushunchalarni ifodalovchi ramzlar sifatida xizmat qiladi. Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni ham aynan shunday ma’rifiy-simvolik qatlamga boy asardir. Undagi asosiy obrazlar — Yusuf, Zulayho va nafs — chuqur falsafiy-ma’rifiy mazmunga ega.

1. Yusuf — Ilohiy nur va sabr timsoli

Yusuf faqat oddiy go‘zal inson emas, balki haqiqiy ma’noda ilohiy nur, sabr va poklik ramzidir. Uning qiyofasi inson ruhining oliy darajadagi sof va pok holatini aks ettiradi. Qur’oni karimdagi Yusuf surasi bilan bog‘liq holda, Jomiyning asarida Yusuf Alloh bilan bog‘lanishning, ruhiy kamolotning ideal modeli sifatida ko‘rsatiladi. U — nafaqat go‘zallik va jozibadorlik, balki haqiqatga intilish, sabr-toqat va qalbning xotirjamligi timsoli. Zulayho uning nuriga oshiq bo‘lishi, aslida o‘z qalbining pokligiga intilish, ruhiy uyg‘onish yo‘lida ilk qadamlardir. Yusufning nuriy qiyofasi Zulayhoning ichki o‘zgarishi, nafsiy isyonidan ruhiy poklanish sari ko‘tarilishining ramzi sifatida talqin

qilinadi. Shu nuqtai nazardan, Yusuf obrazining tasviri nafaqat badiiy maqsadlarda, balki ma'naviy o'g'itlar sifatida ham o'rganiladi.

2. Zulayho — Nafsiy istakdan ruhiy uyg'onishga

Zulayho obrazida inson ruhining murakkab va bosqichma-bosqich o'zgarish jarayoni ko'rsatiladi. Doston davomida u nafsning yetti bosqichidan o'tadi — bu nafsiy istaklar, ichki kurashlar, sabr va nihoyat ma'rifatga yetish bosqichlari. Zulayho boshida dunyoviy, jismoniy istaklarga berilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan uning qalbi ruhiy uyg'onishga yuz tutadi. Tasavvufiy ma'noda, Zulayho inson qalbining o'z-o'zini anglash, poklanish va Allohga bo'lgan muhabbatga erishish jarayonining ramzidir. Uning hayoti va his-tuyg'ulari orqali inson o'z nafsidagi yomonliklarni yengib, haqiqiy poklikka erishishi mumkinligi ko'rsatiladi. Bu obraz o'quvchiga ichki intizom, sabr va ruhiy rivojlanish ahamiyatini yodga soladi.

3. Nafs — Inson ruhining murakkab tabiatini ifodalovchi qatlam

Dostonning muhim ramziy elementlaridan biri — nafsning yetti bosqichi va uning inson ruhidagi turli holatlari. Bu bosqichlar ruhiy poklanish va kamolotning ketma-ket jarayonini anglatadi. Jomiyning asarida nafs faqatgina insonning yomon xohishlari to'plami sifatida emas, balki murakkab, o'zgaruvchan va rivojlanishga moyil qatlam sifatida tasvirlanadi.

Nafsning yetti darajasi insonning ma'naviy o'sish yo'lida duch keladigan barcha sinov va kurashlarni ifodalaydi. Har bir bosqich insonni yanada poklanishga, haqiqatga yaqinlashishga olib boradi. Bu qatlam nafaqat dostonning falsafiy asosi, balki uning ma'rifiy yo'nalishining markazi sifatida qaraladi.

Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostoni poetik uslub va badiiy tuzilish jihatidan Sharq mumtoz adabiyotining yuksak namunalaridan biridir. U o'zining badiiy imkoniyatlarini keng va mahorat bilan ishlatib, syujet va obrazlarni chuqurroq ifodalaydi.

Jomiyning asarida tashbeh (taqqoslash), isti'ora (metafora), mushtarak so'zlar, psixologik monologlar va dialoglar kabi ko'plab badiiy uslublarni qo'llanilgan. Bu vositalar o'quvchida nafaqat voqeani anglash, balki uning ruhiy ta'sirini his qilish imkonini beradi. Masalan, Zulayhoning ichki monologlari uning qalbidagi kurashlarni jonli va ta'sirchan tarzda ko'rsatadi.

Doston kompozitsiyasi mukammal va izchil tarzda tashkil etilgan bo'lib, har bir qism nafaqat syujetni rivojlantiradi, balki obrazlarning ruhiy holatini ham chuqurroq yoritadi. Jomiyning she'riyati ritm va musiqiylik bilan to'lib-toshgan, bu esa o'quvchini matnga yanada yaqinlashtiradi va uning ruhiy ohangini his qilishga yordam beradi.

Syujetning har bir bosqichi — Yusufning go'zalligi va pokligi, Zulayhoning ruhiy o'zgarishi va nafsning bosqichlari — badiiy uslub orqali jonli, hissiyotlarga boy qilib ifodalanadi. Bu jihatlar dostonni nafaqat o'qishga, balki ichki his-tuyg'ularni anglash va ruhiy izlanishlarga ilhomlantiradigan asarga aylantiradi.

Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni sharq mumtoz adabiyotining eng ulkan durdonalaridan biri hisoblanadi. U nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlar davomida ham adabiyot, falsafa va tasavvuf sohalariga katta ta'sir ko'rsatgan. Asar Alisher Navoiy, Durbek kabi buyuk shoirlar va mutafakkirlarga ilhom bergan. Navoiy o'zining “Yusuf va Zulayho” qissasini yozishda Jomiyning tasavvufiy yondashuvlarini chuqur o'rganib, o'z uslubida rivojlantirgan. Bedil esa ishq va ruhiy kamolot masalalarini yanada chuqurroq falsafiy tahlil qilgan.

Jomiyning dostonida ishq va nafsning murakkab bosqichlari, ruhiy poklanish jarayoni keng yoritilib, tasavvufiy falsafaning asosiy tamoyillari chuqur ifodalanadi. Bu jihat bilan asar Sharq mumtoz adabiyotida ishq mavzusining eng mukammal va nozik talqinlaridan biri sifatida qadrlanadi.

Bugungi kunda ham “Yusuf va Zulayho” asari inson qalbining ma'naviy tozalanishi, sabr-toqat va haqiqiy muhabbatga intilish mavzularida o'quvchilarga muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi. U nafaqat tarixiy adabiyot namunasi, balki insonning ma'naviy o'sishiga yordam beruvchi bebaho manbadir.

Xulosa

Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni — inson qalbining ichki olamiga chuqur kirib boradigan, nafs va ruh oʻrtasidagi murakkab munosabatlarni teran tasvirlaydigan noyob asardir. Ushbu doston nafaqat ishq va sabr haqida, balki qalbning poklanishi, haqiqiy sevgiga erishish yoʻlida kechadigan ruhiy oʻzgarishlar haqida soʻzlaydi. Yusuf va Zulayho obrazlari orqali Jomiy insonning oʻz nafsini yengib, haqiqiy maʼrifat va ilohiy muhabbat sari intilishini badiiy ravishda ochib beradi. Ishqning uch bosqichi — nafsiy, ruhiy va haqiqiy ilohiy muhabbat — dostonning markaziy mavzusi boʻlib, u har bir oʻquvchiga oʻz qalbini anglash va ruhiy oʻsish yoʻlida oʻylashga imkon yaratadi. Bugungi tezkor va shovqinli zamonda ham bu asar bizga sabr-toqat, maʼnaviy poklik va haqiqiy muhabbat qadrini eslatib turadi. Shunday ekan, “Yusuf va Zulayho” nafaqat mumtoz adabiyot namunasidir, balki har bir inson uchun hayot saboqlari bilan toʻla ruhiy maktabdir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati :

1. Jomiy, A. (1990). “Yusuf va Zulayho” dostoni. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Qurʼoni Karim. (2015). Tafsiri va tarjimasi. Toshkent: Islam Noshriyoti.
3. Nurmatov, O. (2012). Sharq mumtoz adabiyotida ishq va maʼrifat mavzusi. Toshkent: Fan va Texnologiya.
4. Qodirov, S. (2008). Tasavvufiy falsafa va adabiyotda ishq tushunchasi. Toshkent: Oʻzbekiston Fanlar Akademiyasi.
5. Mirzaev, R. (2015). Abdurahmon Jomiyning ijodi va uning adabiyotdagi oʻrni. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Noshriyoti.